

// Урядовий кур'єр. – 2001. – 20 вересня. (№170).

25. Про заходи щодо підтримки діяльності національно-культурних товариств: Розпорядження Президента України від 21 вересня 2001р. // <http://zakon.rada.gov.ua>.

26. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року: Повідомлення Державного Комітету статистики України // <http://www.ukrstat.gov.ua>.

27. Про Міністерство України у справах національностей та міграції: Указ Президента України // Голос України. – 1993. – 29 квітня.

28. Рамкова Конвенція про захист прав національних меншин. Міжнаціональні відносини і національні меншини України: стан, перспективи / Упор. Р.Ш. Чілачава та ін. – К.: Гол. ред. літ-ри мовами нац. меншин України, 2004. – 382 с.

29. Рекомендація асамблеї РЄ №1134, 1990 // <http://stars.coe.fr>.

30. Рекомендація Асамблеї РЄ № 285, 1961 // <http://stars.coe.fr>.

31. Римаренко Ю.І. Національний розвій України: проблеми і перспективи. – К.: Фенікс, 1995. – 436 с.

32. Hehter M. "Internal colonialism". – London, Berkli, 1975. – 246 с.

Геннадій Шипунов

Львівський національний університет імені Івана Франка

КАТЕГОРІЯ “ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ”: СУТЬ ТА ОСНОВНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ

α Шипунов Г., 2006

Протягом останніх п'ятнадцяти років особливу увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників привертає до себе проблема визначення суті тих політичних режимів, які сформувалися (або досі формуються) в посткомуністичних країнах в ході складних та неоднозначних трансформаційних процесів. Отримання ж достовірних результатів емпіричних досліджень вимагає наявності відповідної теоретичної бази. Враховуючи це, визначальні етапи становлення поняття “політичний режим” проаналізовано та систематизовано основні підходи до його розуміння, що склалися у сучасній політології, та подано власну дефініцію цієї категорії. Окрім того, визначено місце “політичного режиму” в системі координат суспільного простору та досліджено його співвідношення з такими поняттями, як форма правління, громадянське суспільство та політична система.

During the last fifteen years attention of domestic and foreign researchers has been constantly drawn to the problem of defining the essence of political regimes that have been formed (or are still being formed) in post-communist countries in the course of complex and ambiguous transformation processes. We believe that the availability of proper theoretical basis is vital for obtaining reliable results of empiric research. Therefore in the article we examine the determinant points of formation of “political regime” as a notion, analyze and systematize the main approaches to its interpretation in modern political science, and finally offer our own definition of the category. Besides, we locate “political regime” in the frame of reference of social space and examine its correlation with other notions such as form of governing, civil society and political system.

Постановка та актуальність проблеми. Звертаючись до аналізу фундаментальних принципів організації та впорядкування суспільно-політичного життя, механізмів формування та функціонування державної влади, її взаємовідносин з громадянським суспільством, ми неминуче натрапляємо на таке поняття політичної науки як “політичний режим”. Проблема визначення цієї категорії та пошуку тих критеріїв, які б могли лягти в основу побудови емпірично адекватної та теоретично обґрунтованої типології політичних режимів, є, мабуть, одним із найнеоднозначніших питань в сучасній політології.

Неоднозначність в розумінні того, які саме процеси та явища має охоплювати та включати у себе поняття політичного режиму, дуже часто справляє враження методологічного хаосу, за якого той чи інший науковець, залежно від поставлених цілей дослідження, вкладає у цю категорію потрібний собі зміст. В умовах же посткомуністичних країн, до яких належить і Україна, ситуацію з визначенням поняття політичного режиму ускладнює також те, що в поточній публічній думці воно наділено негативним змістом, оскільки асоціюється з недемократичною владою, яка накладає на громадянина суворі санкції, а також з обмеженням прав людини. Так, за словами польського політолога А. Антошевського, особливе здивування у цьому контексті викликає визначення “демократичний режим”, яке трактується як внутрішньо суперечливе. Натомість жодних непорозумінь не викликає термін “військовий режим” чи “поліцейський режим”, який ототожнюється з певною формою диктатури [13, с. 89].

Таке, з одного боку, “кон’юнктурне” трактування політичного режиму, а з іншого, – однозначне його визначення крізь призму оцінкового підходу, який ототожнює “режим” з будь-якими недемократичними формами та способами реалізації влади, на наш погляд, нівелює наукову значущість цієї категорії та звукує емпіричні можливості її застосування для дослідження політичних процесів тієї чи іншої країни.

Мета та завдання дослідження. Саме це, з нашої точки зору, визначає необхідність дослідження історії виникнення поняття політичний режим та аналізу основних підходів до його визначення, які склалися у сучасній політичній науці. Це уможливить не тільки систематизувати велику кількість дефініцій політичного режиму і відповідно зрозуміти логіку тих чи інших дослідників цього феномена, але й дасть можливість сформулювати аксіологічно нейтральне, а отже, наукове визначення цього поняття, яке буде придатним для концептуалізації та аналізу актуальних суспільно-політичних процесів у посткомуністичних країнах.

Ступінь вивчення проблеми. Як справедливо зауважує російський дослідник Г. Голосов, суперечок навколо визначення політичного режиму не менше, ніж з приводу інших базових категорій політичного аналізу [3, с. 63]. Дійсно, сучасна література, яка аналізує суть політичного режиму або досліджує окремі його аспекти та вияви, є майже неосяжною. До найбільш відомих дослідників цієї проблематики, на наш погляд, слід віднести французьких (Р. Арон, М. Дюверже, Ж.-Л. Крмон, Ж. Бешлер, Ж. Блондель), американських (Г. Лассуелл, Д. Істон, Р. Даль, М. Хагопян, Х. Лінц, Ф. Шміттер, Г. О’Доннелл, Т. Карл, Р. Саква), польських (А. Антошевські, Р. Хербут, М. Жмігродзкі, В. Сокул), російських (К. Гаджиев, Г. Голосов, А. Циганков, Ю. Сумбатян, Ф. Бурлацький, А. Галкін) вчених. Серед вітчизняних фахівців можна виділити С. Рябова, В. Полохала, М. Томенка, А. Колодій, А. Романюка, Б. Кухту, В. Якушика, О. Долженкова, С. Баранову, О.В. Лазоренко та О.О. Лазоренко.

Виклад основного матеріалу. Осмислення категорії “політичний режим” вимагає насамперед визначення місця цього поняття у системі координат суспільного простору. Першочерговим кроком на шляху реалізації цього завдання видається з’ясування суті “політичного”, адже саме тим, який сенс вкладається у це поняття, і визначається трактування політичного режиму. Однак багатозначність понять “політика” та “політичне” ускладнює виокремлення світу політичного зі всієї сукупності суспільних явищ, інститутів, відносин тощо. Так, одна з найстаріших традицій визначення політики, яка тягнеться від Арістотеля та сьогодні представлена інституціональною школою політичного аналізу, розкриває суть цього поняття в контексті зв’язку з державною владою. Суверенний уряд, який реалізує контроль над людьми, що мешкають в межах визначеної території, розглядається в рамках цієї традиції як найбільш характерний критерій, який вирізняє політичну форму організації суспільного життя від інших, неполітичних організаційних форм та поведінок. Отже, політичне тут ототожнюється з діяльністю інститутів державної влади в контексті реалізації останньої.

Подібний підхід був підданий критиці представниками біхевіорального напрямку політичного аналізу, які виступили з тезою, що “державна” дефініція політики звукує поле зацікавлення політологів до формально-правових підстав діяльності державних інститутів, а тому необхідною є більш широка дефініція об’єкта політики. Один із видатних представників цього напрямку Г. Лассуелл вбачав суть “політики” у питанні: “Хто отримує що, коли і в який спосіб?”. В рамках небіхевіорального напрямку стверджується, що політика є всюди там, де присутній конфлікт інтересів, інституціоналізована влада, а також там, де ухвалюються рішення в ім’я організованої групи [16, с. 9]. Таким чином, як основні критерії “політичності” тут виступають влада, конфлікт та процес ухвалення рішень. Подібний підхід, розширивши сферу політичного на відносини в таких організаціях, як, наприклад, університет, школа і, навіть, родина, підняв питання розрізнення двох його різновидів – макро- і мікрополітики. На наш погляд, можна погодитись з твердженням польського дослідника А. Яблоньського, що основна різниця між ними полягає у межах впливу та суспільній вазі рішень, які

приймаються у сфері системи державних органів та інших систем влади [16, с.11].

Існує також ще один підхід до визначення суті політичного, представники якого виходять з того, що визначення політичного через критерій держави є завузьким, а дефініція предмета політики в термінах влади та конфлікту є надто широкою. Звертаючись до концепції Д. Істона, представники цього підходу пропонують вирізняти політичне на основі функції, яку виконує політика в суспільстві. При цьому підставовими елементами системного розуміння політики є такі категорії, як політична роль та політична інтеракція. Так, Істон вважає, що “можна ідентифікувати політичні взаємодії (інтеракції) в суспільстві як його політичну систему, ніж як уряд, державу, владу або комплекс процесів ухвалення рішень”. На його думку, ми можемо охарактеризувати політичну систему як поведінку або комплекс взаємодій, за допомогою яких досягається та здійснюється для суспільства владний розподіл ресурсів (або обов’язкових рішень) [1, с. 111–112]. Отже, функцією політики, яка і вирізняє політичне поміж інших сфер суспільного буття, є владний розподіл між членами суспільства обов’язків та дефіцитних цінностей. Інші представники цього підходу – Г. Алмонд та

Г. Пауелл – розглядають політичну систему як комплекс інтеракцій, які впливають на застосування легітимного фізичного примусу, підкреслюючи, що система складається не з конкретних осіб, а лише з ролей, до яких ці особи входять або виходять, змінюючи роль. Під політичною роллю розуміється система орієнтацій конкретного політичного актора, яка визначає його участь в процесі інтеракції та охоплює очікування щодо власної участі в політичному житті та щодо участі тих, з ким він стикається [14, с. 75].

Водночас саме концепція політичної ролі належить до тих основних положень системного підходу до розуміння політики, неоднозначність трактування яких не дає змоги провести чіткої лінії розмежування під політичною системою та її оточенням. Намагаючись елімінувати такі неоднозначності, багато авторів схиляється до ототожнення політичної системи з механізмами та інституціональними формами реалізації публічної влади. Таке розуміння суті політичної системи є виразом повернення до інституціональної концепції політичного.

Це, на наш погляд, свідчить, зокрема, про те, що розглянуті підходи є до певного ступеня комплементарними і тому визначення суті політичного з позицій лише одного з них було б неповним або розмитим, що обґрунтовує застосування комплексного підходу. Так, від першого, інституціонального підходу ми беремо категорію держави, яка безсумнівно є осьовим стрижнем політичного. Як справедливо зауважує К. Гаджиев, держава – це концентроване втілення ідеї політичного. Саме навколо держави гуртуються решта політичних інститутів, боротьба між різноманітними соціально-політичними силами розгортається передусім за завоювання державної влади та важелів державного управління [1, с. 8].

Другий, біхевіоральний підхід акцентує нашу увагу на категоріях влади, конфлікту та процесу ухвалення рішень. Центральне місце серед них посідає категорія влади, яка поряд з державою, формує стрижень політичного. І тут влучним видається порівняння, яке зробив видатний британський філософ Б. Расселл: на його думку, підставовим поняттям суспільних наук (в нашому випадку політичної науки – Г.Ш.) є поняття влади, в тому сенсі, в якому енергія є фундаментальним поняттям фізики. Влада, як і енергія, набуває різних форм, таких як багатство, військова, цивільна влада, вплив на громадську думку [10, с. 18]. Констатація того факту, що влада набуває різних форм, визначає необхідність розрізнення влади політичної і неполітичної в тому сенсі, в якому це окреслив Дж. Локк, звертаючи увагу на те, що треба вказати на різницю між владою політичної спільноти та владою батька родини чи капітана корабля. З огляду на те, в науковій літературі немає однозначного тлумачення політичної влади, зокрема в контексті її співвідношення з державною владою, а рамки цієї роботи не дають змоги провести детальний аналіз цієї проблеми, ми скористаємося більш загальною категорією – публічна влада. Цей тип влади можна визначити як здатність уповноважених суб’єктів до нав’язання волі підпорядкованим суб’єктам в тих сферах суспільного життя, які стосуються всіх громадян та є доступними для широких кіл суспільства, а отже, які є всезагальними та явними [15, с. 47]. Це дає можливість провести лінію розмежування між публічним та приватним, між державою та громадянським суспільством, відрізнити публічну владу від проявів влади в інших сферах суспільного буття: сімейної, службової, внутрішньоорганізаційної тощо. Отже, якщо ми і говоримо, наприклад, про політику батька щодо своїх дітей або про політику керівника приватного підприємства щодо своїх підлеглих, то ми не можемо віднести ці відносини до сфери політичного саме через відсутність двох основних пунктів віднесення – держави та публічної влади.

Третій, системний підхід до розуміння політики “озброює” нас такими інструментами аналізу політичного, як політична система, політична інтеракція та політична роль. Введення першого поняття дає змогу вивільнитися від правознавчих значень, які асоціюються з поняттям “держава”. Попри те, що держава є центральним елементом політичної системи, концептуальне значення останньої категорії є значно ширшим, що

уможливило включити до площини аналізу політичного життя суспільства ті феномени, процеси та явища, які не завжди ототожнюються з державою та які перебувають переважно на стику між державою та суспільством. І тут ми мусимо звернути увагу на те, що одним із центральних елементів аналізу політичної системи, є категорія політичної інтеракції, яка включає в себе як внутрішньосистемні взаємодії (між політичними акторами), так і між системою та її оточенням, в контексті якої центральне місце посідає взаємодія між державою та громадянським суспільством.

Однією з особливостей такої взаємодії, на наш погляд, є існування певних точок або моментів часткового входження громадянського суспільства до сфери політичного. Якщо звернутися до моделі політичної системи, окресленої Д. Истоном, то такими точками є “вхід” до політичної системи, де оточення передає системі інформацію і енергію, та “вихід” з неї, де вже система передає інформацію та енергію своєму оточенню. Часткове входження певних елементів громадянського суспільства до сфери політичного відбувається тоді, коли вони, поряд із виконанням певної ролі у громадянському секторі, набувають політичної ролі та входять у процес політичної інтеракції з системою. Це, наприклад, відбувається під час проведення страйків студентськими організаціями чи профспілками, коли їхні лідери, репрезентуючи інтереси членів своїх організацій, висувають вимоги державним органам влади та вступають у переговори з їх представниками. Яскравим прикладом тут може слугувати діяльність “Солідарності” в комуністичній Польщі. Тому, на наш погляд, сфера політичного є дещо ширшою, ніж власне політична система, охоплюючи собою і точки взаємодії між системою та її оточенням. Це також підтверджує тезу К. Гаджієва про те, що громадянське суспільство та світ політичного не існують та не можуть існувати один без одного, нерозривно пов’язані між собою, що виявляється, зокрема, в існуванні низки інститутів та феноменів, які можна одночасно віднести як об’єднуючі ланки і до сфери громадянського суспільства, і до політичної сфери [1, с. 90].

Отже, попри те, що світ політичного, через багатозначність цього феномена, неможливо розглядати за допомогою чітко окресленої схеми, ми можемо усе ж таки констатувати, що тут йдеться про особливу сферу життєдіяльності людей, їхньої взаємодії, дуже часто конфліктного характеру, пов’язаної з державою, владними відносинами, зокрема з боротьбою за отримання або безпосереднього доступу до реалізації публічної влади або можливості впливати на неї, з тими інститутами, принципами, цінностями та нормами, які покликані гарантувати життєздатність людської спільноти, реалізацію їхньої загальної волі, інтересів та потреб.

Виділення основних компонентів політичного дає нам можливість зробити певні висновки щодо визначення суті поняття “політичний режим”. Головними індикаторами існування політичного режиму, на наш погляд, є: політична **інтеракція** (взаємодія) між людьми, їх організаціями, яка набуває такого значення (політичності) у випадках: а) взаємодії в процесі реалізації **публічної влади** (наприклад, взаємодія між трьома гілками влади або між органами виконавчої влади та місцевого самоврядування); б) взаємодії з метою отримання доступу до реалізації публічної влади або можливості впливати на неї для здійснення своїх цілей та інтересів. Своєрідним пунктом віднесення та одночасно учасником політичної інтеракції є **державна**, яка як представник втілення загального інтересу суспільства виступає як нормативний центр політичної системи і тому наділена максимальною повнотою публічної влади, що виявляється у здатності державних органів (законодавчих, виконавчих та судових) до нав’язання волі громадянам у вигляді нормативних актів, адміністративних рішень та постанов, судових рішень, під загрозою застосування легального фізичного примусу в разі їх невиконання або порушення. Тут слід звернути увагу на те, що держава визначає межі свободи політичної діяльності як для зовнішніх щодо себе політичних акторів, так і для себе самої, визначаючи, наприклад, норми взаємодії між трьома гілками влади.

В такий спосіб “політичний режим” означає те, як організована та як відбувається взаємодія (тобто які засади, принципи лежать в її основі) як між політичними акторами в рамках політичної системи, так і між ними та її оточенням. Причому відповідь на ці питання, а отже, визначення суті політичного режиму в тій або іншій країні вимагає проведення не тільки нормативного (того, що формально формує політичний режим згідно з нормами, закладеними в конституцію та інші нормативно-правові акти), але й емпіричного (що фактично являє собою політичний режим на практиці) аналізу.

Як вже було зазначено вище, політична інтеракція, може відбуватися як всередині політичної системи, так і на “вході” та “виході” з неї (з “зовнішньої” сторони системи), тому категорія політичного режиму, на наш погляд, включає у себе також ті інтеракції, які відбуваються поза межами аналітично окресленої політичної системи, в тих точках, де оточення намагається вплинути на систему (на “вході”), або де видає продукт реакції на вплив оточення (на “виході”). Саме тому, з нашої точки зору, політичний режим не слід ототожнювати з політичною системою, оскільки ця категорія (режим) охоплює як спосіб функціонування самої політичної

системи, так і способи її взаємодії зі своїм оточенням, зокрема з громадянським суспільством.

Враховуючи це, некоректним видається ототожнення політичного режиму з формою правління, що є характерним для представників інституціонального підходу до тлумачення політичного режиму. На наш погляд, категорія політичного режиму є значно ширшою, ніж поняття “форма правління”. За словами українського вченого В. Шаповала, зовні форма правління зумовлена насамперед тією юридичною і фактичною роллю, яку відіграє глава держави, а також порядком формування цього інституту. Однак по суті визначальними тут є взаємовідносини між органами законодавчої і виконавчої влади [7, с. 282]. Таким чином, ми бачимо, що поняття “форма правління”, охоплюючи собою лише такий аспект функціонування політичної системи, як спосіб організації влади, зумовлений принципами взаємовідносин вищих державних органів, відображає лише один із компонентів політичного режиму. Це підтверджує також і той факт, що форма правління поряд із формою державного устрою є елементом форми держави, а поняття “політичний”, як ми це вже визначили, є значно ширшим, ніж поняття “державний”.

Наступним етапом з'ясування того, який саме зміст вкладають у поняття політичного режиму в сучасній науці – проведення його логіко-семантичного аналізу, визначення походження та основних віх розвитку. Звичайно, це є великою та складною роботою, яка потребує окремого дослідження, тому ми зосередимо увагу на розгляді визначальних, з нашої точки зору, етапів розвитку поняття “режим”. Вихідним пунктом нашого аналізу буде твердження, що намагання пояснити та осмислити ті суспільні явища і відносини, які становлять суть сучасного визначення поняття “політичний режим”, робилися ще задовго до виникнення самої дефініції. Прийняття такого положення методологічно обґрунтовує підхід багатьох дослідників, які починають свій аналіз від часів античності. Так, зокрема, автори “Енциклопедії демократії” стверджують в одній зі своїх статей, присвячених політичній теорії Стародавньої Греції, що вивчення демократії в той час було частиною пошуку та дослідження якнайкращого режиму. І для того, аби зрозуміти це дослідження ми маємо насамперед все проаналізувати, що в той час розумілося під режимом. “Стародавні говорили про режим там, де ми говоримо про форми правління”, – вважають автори статті [11, с. 1241]. Однак демократія розглядалась набагато ширше, ніж тільки форма правління. Подібно до інших різновидів режиму демократія розглядалась як політичний порядок – порядок цілого міста або політичної спільноти, в яких володарювала одна специфічна група.

Цікаво, що у подальшому автори “Енциклопедії” пропонують вживати як синоніми такі слова, як політія (*politeia*) та режим (*regime*). “Слово політія (режим) означало як політичний порядок, так і правлячу групу або клас. Це слово також можна перекласти як “конституція”, але при цьому воно ніколи не означало писаного документа”, – зауважують науковці [11, с. 1241]. Стародавні грецькі мислителі розглядали режим як найбільш важливий фактор політичного життя. Згідно з ними режим міста-держави чітко формує та регулює життя своїх громадян. Окрім того, кожний режим надає тим, хто діє в його рамках, певне специфічне уявлення справедливості, а також демонструє, виявляє свій ідеал, найбільшу цінність, яка є бажаною, а інколи необхідною для дотримання. За олігархії, наприклад, найбільшою цінністю є багатство, тоді як за демократії найбільше шануються свобода та рівність. Отже, сутність міста або держави змінюється відповідно до різновиду режиму, який реалізується. При цьому вплив режиму на життя громадян є набагато глибшим та всеохоплюючим, ніж це містять в собі такі терміни, як “форма правління” або “демократичний процес”. Внаслідок цього Арістотель говорить про режим як про спосіб життя міста [11, с. 1242].

Отже, в античній традиції політичної науки сучасне поняття політичного режиму (відповідником якого в той час могло бути слово “політія”) трактується як політичний порядок, законність, стиль управління містом-державою, взаємодії між правлячою меншістю та підпорядкованою більшістю, легітимізація якого відбувається у результаті сприйняття громадянами, а отже, визнання за справедливих основних цінностей цього режиму, які власне і визначають його якісні характеристики.

Саме як управління, керівництво перекладається латинське слово *regimen*, від якого і походить сучасне “режим”. Своєю чергою, *regimen* є похідним від латинського *regere* – направляти, керувати. Початкове значення цього слова було релігійним, особливо у висловлюванні *regere fines* – провести кордон по прямій лінії, відокремивши в такий спосіб внутрішнє від зовнішнього, священне від світського, національну територію від закордонної. Цей термін ще повністю зберігає своє політичне значення в кінці XIII ст., коли Е. Романо використовує його в своєму трактаті “Про правління принципсів”, з яким він виступив в дискусії між папством та Священною Римською імперією. Згодом латинська форма переходить до французької мови і дає слово *regime*, яке означає “правило та спосіб життя”, а також ідею “порядку” та “адміністрації” [4, с. 740–741].

Одним із визначальних етапів розвитку поняття “режим” була Французька революція 1789 року. Саме з нею пов'язано виникнення словосполучення, яке згодом стало терміном, – “*ancien regime*” (“старий режим”). У

польському словнику суспільно-політичної думки це французьке словосполучення перекладається як “старий порядок” і дається два його тлумачення: визначення системи урядів у Франції перед Революцією 1789 року; термін, який означає застарілу форму реалізації влади [12, с. 303]. Популяризація цього терміна, безсумнівно, пов’язана з виходом у світ в 1856 році твору видатного французького мислителя А. де Токвіля “Старий режим і революція”.

Сьогодні в політичній науці склалося принаймні дві традиції в осмисленні цього феномена, які перебувають у стані конкуренції між собою. Одна з них пов’язана з політико-правовим або інституціональним підходом, а інша – з соціологічним. В першому випадку акцент робиться на формально-юридичних, процедурних характеристиках, правилах та нормах здійснення влади державними інститутами, а в другому – на соціальних основах влади та джерелах її походження, спираючись при цьому на аналіз широкого комплексу факторів – від становища особистості в суспільстві до характеру заходів та засобів, які використовують державні інститути, та якими визначається якість політичного життя суспільства.

Як вже було зазначено вище, вчені, які представляють перший, інституціональний підхід, схильні ототожнювати “режим” з поняттям “форма правління” або “державний устрій”. “Політичний режим є системою або формою правління”, – зауважує, наприклад, американський дослідник К. Бекстер [6, с. 6]. Подібна постановка питання традиційно була характерна і для французького державознавства, в рамках якого монархія та республіка розрізнялись переважно як форми правління, а сам термін “політичний режим” вважався частиною категоріального апарата конституційного права та пов’язувався з особливостями розподілу державної влади на три гілки та їх співвідношення. Відповідно виокремлювався режим злиття влад (абсолютна монархія), режим розподілу влад (президентська республіка) та режим співробітництва влад (парламентська республіка). Однак поступово поняття режиму почало набувати ознак самостійної категорії і вже в 1968 році М. Дюверже зазначав, що подібна класифікація розглядається французькими політологами як допоміжна, в ній бачать не класифікацію політичних режимів, а лише класифікацію “типів урядових структур” [6, с. 7].

До представників цього підходу можна віднести, зокрема, таких класиків політичної науки, як Г. Лассуелла та А. Лійпхарта. Останній, наприклад, пов’язує політичний режим з групою норм, які характеризують насамперед організацію процесу політичної боротьби та процедури прийняття рішень, а також визначають рівень концентрації (деконцентрації) влади [13, с. 96].

В рамках соціологічного напрямку першочергова увага приділяється осмисленню тих зв’язків між суспільством та державою, які склалися реально і не обов’язково відповідно до визначених конституцією та іншими правовими актами норм політичної поведінки. У цьому випадку режим розглядається не тільки як “форма” (чи то правління або державного устрою) і навіть не стільки як структура влади з притаманними їй методами реалізації політичної волі, але і в значно ширшому значенні – як баланс, відповідність, які наявні у взаємовідносинах соціального та політичного. Більшість дослідників вважає, що саме цей підхід дає змогу адекватно відобразити сутність політичного режиму, якнайповніше розглянути його найважливіші характеристики, розкрити його значення у формуванні конкретних ознак політичної системи того чи іншого суспільства.

За соціологічного підходу об’єктом аналізу виступають не тільки органи держави або інші формальні політичні інститути, але і ті, часом не наділені офіційним статусом, угруповання, які реально впливають на реалізацію влади. Дуже важливо, що за даного підходу в поле уваги дослідника потрапляє і низка інших факторів, які справляють істотний вплив на якість політичного життя: історичні особливості країни, рівень її економічного розвитку, співвідношення соціально-політичних сил в суспільстві, міжнародна обстановка тощо. Сумою всіх перелічених обставин і визначається характер політичного життя, способів та засобів реалізації влади.

Водночас необхідно зазначити, що і в межах соціологічного осмислення режимів наявна значна різноманітність позицій, що, зрештою, цілком зрозуміло, якщо мати на увазі змістовну глибину, а інколи навіть “розмитість” в тлумаченні цього поняття. І якщо перший напрямок політичного аналізу схильний ототожнювати режими з формами правління та державного устрою, то представники другого часто не проводять жодних розмежувань між політичними режимами та політичними системами. Так, наприклад, американський політолог М. Хагопян на початку однієї зі своїх праць визначає режим як особливу інституціональну структуру, що характеризує політичну систему країни. Причому ця структура є набагато ширшою, ніж діяльність уряду або окремих груп офіційних осіб, які управляють основними політичними інститутами [9, с. 8]. В іншому місці він взагалі пропонує вживати такі поняття, як “політія”, “політична система” та “політичний режим” як синоніми, оскільки всі вони відображають фундаментальну організацію політичного життя [9, с. 13].

Разом з тим практично всі представники цього напрямку сходяться на тому, що режими не можуть бути трансформовані шляхом зміни правових процедур, які визначають їх існування. Кожен режим спирається на певну систему соціальних основ, і тому перехід може відбутися лише тоді, коли взяти ці основи до уваги.

З позицій, характерних для цього підходу, політичний режим аналізують та визначають такі вчені, як Р. Арон, М. Дюверже, Ж.-Л. Кермон, Ж. Бешлер, Г. О'Доннелл, Ф. Шміттер, Ф. Бурлацький, А. Галкін, А. Циганков, Ю. Сумбятян.

Розмежування інституціонального та соціологічного підходів до визначення політичного режиму не оминуло і українську політичну науку. Одразу ж зауважимо, що у вітчизняній літературі тлумачення політичного режиму переважно зведене до способів реалізації державної влади, і тому він розглядається як елемент форми держави поряд з іншими елементами – формами державного правління та державного устрою. Тобто спостерігається домінація першого аналітичного підходу. Водночас все більшою популярністю серед українських науковців починає користуватись соціологічна традиція визначення політичного режиму. До її представників, на наш погляд, слід віднести, зокрема, О.В. Лазоренко та О.О. Лазоренко, які розглядають політичний режим як комплекс взаємодіючих між собою компонентів (культурних, правових, соціально-економічних та політичних), які свідчать про те, як здійснюється політична влада [8, с. 235–244]. В рамках соціологічного підходу аналізує політичний режим С. Рябов. На його думку, ця категорія відображає результат, наслідок взаємодії держави та громадянського суспільства [5, с. 113]. В цьому ж стилі визначають політичний режим С. Гелей та С. Рутар [2, с. 80–84].

Висновки. Отже, розглянувши основні теоретичні підходи до визначення поняття “політичний режим”, ми можемо констатувати, що саме соціологічна традиція осмислення цієї категорії дає змогу адекватно відобразити та пояснити суть тих суспільно-політичних, економічних та психологічних явищ, сукупність та взаємодія яких у політичному просторі тієї або іншої країни формує її політичний режим. Перевага використання цього підходу для подальших досліджень у цій сфері полягає у тому, що відшукуючи корені влади у суспільстві, тобто її соціальні основи, звертаючись до проблем взаємодії держава–особистість та в ширшому сенсі – держава – громадянське суспільство, а також беручи до уваги ті фактори, які не завжди безпосередньо пов’язані з функціонуванням політичної системи (історичні, економічні, соціальні, міжнародні тощо), він дає змогу якнайповніше та багатоаспектніше розкрити процес функціонування останньої. Тоді як предметне поле інституціонального підходу звужується до аналізу лише такого аспекту функціонування політичної системи, як спосіб формування та реалізації (як горизонтально – розподіл влади на три гілки та їх співвідношення, так і вертикально – між центром та регіонами) державної влади, тобто до з’ясування відносин між інституціональними суб’єктами політики.

З огляду на це, політичний режим, на наш погляд, можна визначити як спосіб функціонування політичної системи, який забезпечує регуляцію її роботи та виявляється у вигляді сукупності найбільш типових для цього суспільства способів організації та функціонування основних політичних інститутів, комплексу методів та засобів (у тому числі ідеологічного порядку), що використовують органи влади для впливу на підвладних, а також системних принципів, на які вони при цьому опираються, які оформляють та структурують реальний процес взаємодії держави, суспільства, особистості, відображаючи тим самим фактичний стан конкретних політичних відносин, прав та свобод громадян, ступінь їхньої політичної активності, стан законності. Це є свого роду політичний клімат у цьому суспільстві, який справляє вплив на динаміку його розвитку та характер політичного життя у цій державі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаджиев К.С. *Политическая наука: Учеб. пособие. 2-е изд.* – М.: *Международные отношения*, 1995. – 400 с.
2. Гелей С.Д., Рутар С.М. *Политология: Навч. посібник. 4-те вид., перероб. і доп.* – Львів: *Світ*, 2001. – 384 с.
3. Голосов Г. В. *Сравнительная политология: Учебник. 3-е изд., перераб. и доп.* – Изд-во *Европ. ун-та в С.-Петербурге*, 2001. – 368 с.
4. Даниленко В.И. *Современный политологический словарь.* – М.: *NOTA BENE*, 2000. – 1024 с.
5. Рябов С.Г. *Политологічна теорія держави: Навч. посібник.* – К.: *Тандем*, 1996. – 239 с.
6. Цыганков А.П. *Современные политические режимы: структура, типология, динамика: Учеб. пособие.* – М.: *Интерпракс*, 1995. – 295 с.

7. Шаповал В.М. Державний лад країн світу. – К.: Український Центр правничих студій, 1999. – 320 с.
8. Лазоренко О.В., Лазоренко О.О. Політичні режими: нормативний підхід // Генеза. – 1996. – №1(4). – С. 235–244.
9. Hagopian M.N. Regimes, Movements, and Ideologies. A Comparative Introduction to Political Science. – New York: Longman Inc., 1978. – 508 p.
10. Russell B. Władza. Nowa analiza społeczna//Przekład z angielskiego M.Kądzielski i R. Gołębiowski. – Warszawa: Książka i Wiedza, 2001. – 248 s.
11. The Encyclopedia of Democracy//Editor in chief S.M. Lipset, 1995. – 1554 p.
12. Słownik myśli społeczno-politycznej. – Bielsko-Biala, 2004. – 531 s.
13. Antoszewski A. Reżim polityczny//Studia z teorii polityki. Tom I//Pod red. A. W. Jabłońskiego i L. Sobkowiaka. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998. – S. 89–104.
14. Antoszewski A. System polityczny jako kategoria analizy politologicznej//Studia z teorii polityki. Tom I//Pod red. A. W. Jabłońskiego i L. Sobkowiaka. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998. – S. 73–88.
15. Czajowski A. Władza polityczna. Analiza pojęcia//Studia z teorii polityki. Tom I // Pod red. A.W. Jabłońskiego i L. Sobkowiaka. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998. – S. 31–52.
16. Jabłoński A.W. Węzłowe zagadnienia teorii polityki//Studia z teorii polityki. Tom I // Pod red. A.W. Jabłońskiego i L. Sobkowiaka. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998. – S. 9–30.

Олександр Шумельда

Львівський національний університет імені Івана Франка

“ПАРТІЙНИЙ РЕСУРС” ЯК ЦІЛІСНА ПОЛІТОЛОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

α Шумельда О., 2006

На основі аналізу робіт деяких європейських, американських та вітчизняних дослідників проаналізовано систему ресурсів політичних партій, обґрунтовано необхідність комплексного підходу до її вивчення. Зроблено висновок про можливість використання поняття “партійний ресурс” для означення цілісної системи ресурсів партій, залучених до політичної діяльності.

On the basis of the analysis of works of the European, American and Ukrainian researchers the system of political parties’ resources is analyzed, necessity of the complex approach to its studying is proved. The author makes a conclusion about an opportunity of using the concept "a party resource" for a designation of complete system of resources of political parties, which participate in political life.

Актуальність дослідження. Системи ресурсів, залучених політичними партіями до своєї діяльності (насамперед – виборчої) останнім часом набирає все більшого значення. Адже передвиборчі кампанії та ведення поточної діяльності політичних партій постійно та неухильно зростають в ціні, що спонукає партії до меншої “перебірливості” під час формування власної ресурсної бази. З іншого боку, використання “тіньових”, нелегальних, не чітко окреслених або взагалі прямо заборонених законодавством ресурсів ставить під сумнів легітимність політичної системи, яка у багатьох країнах світу, зокрема і в Україні, формується саме політичними партіями.

В зарубіжній та вітчизняній науковій літературі сьогодні достатньо ґрунтовно описано багато елементів ресурсної бази політичних партій. Причому характерною особливістю цього питання є те, що дослідники з географічно близьких регіонів переважно розглядають близькі групи ресурсів, очевидно ті, які для їхніх країн є найбільш актуальними. Так, дослідники з США Міхаель Малбін (Michael Malbin), Ентоні Коррадо (Anthony Corrado), Сара Морехауз (Sarah Morehouse), Рей Ла Рая (Ray La Raja) та інші активно працюють над структурно-функціональним зрізом системи партійних ресурсів. У такому руслі вони розглядають організаційно-кадрові ресурси політичних партій, індивідуальні якості кандидатів, часові, інформаційні ресурси, багато допоміжних (юридичних, операційних тощо) ресурсів політичних партій.

Група західноєвропейських дослідників (І. Валерштейн, Р. Моргентау, Т. Хотгкін) вважають, що основне